

TRANSCENDINT POBRESA I MORAL: DONES I SUPERVIVÈNCIA A LA CASA DE MISERICÒRDIA DE GIRONA (1769-1781)*

CÉLINE MUTOS XICOLA

Universitat de Girona

Resum

L'objectiu del present article és l'estudi de la Casa de Misericòrdia de la ciutat de Girona, una institució exclusivament femenina que va obrir portes l'any 1769. En primer lloc, es pretén fer un breu repàs del pensament assistencial del segle XVIII incidint en l'òptica de gènere, visió que permetrà entendre com s'hi integra l'establiment gironí. En segon lloc, descobrir els aspectes fundacionals de la institució. En tercer lloc, analitzar-ne l'organització tant des del punt de vista estructural, de les rendes i del personal, com funcional, tractant sobre l'aspecte del treball captiu. Finalment, s'aprofundirà en el perfil de les nenes i dones que hi ingressaven per tal de fer emergir pautes d'ús de la institució.

El propòsit del treball, a més de l'interès que representa la institució per se, és mirar més enllà de l'obvietat del control i del càstig, per incidir en el rol social i econòmic, vist com una eina utilitzada per les mateixes dones amb la finalitat de maximitzar les seves oportunitats de futur.

Paraules clau

Casa de Misericòrdia, treball captiu, dones, beneficència, Girona.

Abstract

The aim of this study is to determine the true role of the Casa de Misericòrdia, an exclusively female institution that opened its doors in 1769. It will be analyzed the foundational aspects of the institution, the functioning rents, staff, as well as functional aspects of captive labor. Finally, the profile of the girls and women will be closely studied in order to emerge guidelines for the use of the institution, to link it to specific periods or to the life cycle. The purpose of the work, in addition to the interest represented by the institution per se is to look beyond the obviousness of control and punishment, to emphasize the importance of the social and economic role, seeing institutions as a tool used by women themselves, in order to maximize their opportunities.

Key words

Poorhouses, Workhouses, women, care, Girona.

*Treball vinculat als projectes finançats pel Ministeri d'Economia i Competitivitat: "Mundos del trabajo en transición (1750-1930): cualificación, movilidad y desigualdades" (MONLAB-TRANS) (HAR2017-84030-P), i "¿Cambio social sin grupos sociales? El seguimiento de trayectorias colectivas en el pasado desde una perspectiva relacional (siglos XIV-XX)" (PGC2018-096350-B-I00)

Copsar tota la realitat de les cases de misericòrdia femenines obliga sens dubte a beure d'una multitud de fonts historiogràfiques. En efecte, cal tenir en compte tant els estudis d'història social, antropologia i sociologia, que indaguen en la marginalitat, la repressió, el control i el càstig sobre certs col·lectius, i al mateix temps explorar els treballs en clau de gènere sobre la història de les dones en situació de pobresa. Dues mirades que es completen i entren en diàleg per tal de captar la complexitat d'aquestes institucions. Evidentment, realitzar un estat de la qüestió que abastés les dues temàtiques ultrapassaria àmpliament l'objectiu d'aquest treball, centrat a (re)descobrir la institució gironina, tot i que no es pot deixar d'esmentar, encara que sigui breument, algunes obres de referència, sempre amb la finalitat d'interpretar la complexa relació entre dones i sistema assistencial. Com a treballs clau per entendre el poder que exerceix l'Estat sobre col·lectius fràgils a través de les institucions, cal destacar Erving Goffman en l'estudi de la reclusió, així com Michel Foucault, que veu en el tancament femení la condemna de la societat patriarcal sobre conductes jutjades com a amorals. Sobre el paper que complien els establiments, ja no tant des de la perspectiva institucional sinó com a engranatge de l'estratègia de supervivència de les llars pobres, i entre elles de les dones, van ser essencials les aportacions d'Hugo Soly i Catharina Lis, d'Olwen Hufton, Stuart Woolf i de Richard Wall. Seguint amb estudis fonamentals que donaren visibilitat a la història de les dones, destaquem Gerda Lerner, Renate Bridental, i Georges Duby i Michelle Perrot.

Centrant-nos particularment en la historiografia que posa l'accent en el col·lectiu femení en situació de pobresa i de la seva relació amb les polítiques socials i assistencials, sobresurten els treballs de Montserrat Carbonell, Gisele Bock, Pat Thane, Beatrice Zucca i Florentina Vidal.

Finalment, posem en relleu l'estudi de Sen (1999) i el seu concepte d'*agency*, és a dir la capacitat d'acció i de negociació de les dones en un marc institucional concret. Un pensament que podríem verificar si s'aplica en el cas de la Misericòrdia gironina, partint de la hipòtesi que les dones vulnerables utilitzaven els centres assistencials com a part de la seva estratègia de supervivència.

OBJECTIUS, FONTS I METODOLOGIA

A Girona, la trajectòria singular de la Casa de la Misericòrdia sovint s'ha diluït en la història de l'Hospici. El poc interès que ha despertat

l'establiment és degut a dos motius principals. El primer, la seva curta existència funcionant únicament com a Misericòrdia, des de finals de l'any 1769 fins a l'obertura del Reial Hospici per als dos sexes l'any 1781. A partir de l'any 1776, perdria autonomia al ser gestionada per la junta de l'Hospici, de creació recent. La nova institució de protecció reial, fruit de l'ampliació física de la primera, promoguda pel bisbe Lorenzana i dotada d'un sòlid patrimoni procedent entre altres deixes, de l'Almoina del Pa de la Seu de Girona i de múltiples causes pies del Bisbat, acabaria sent l'establiment de referència. L'altra raó és el poc rastre que l'establiment ha deixat en els arxius, resultat d'una gestió encara rudimentària, una realitat que complica un estudi aprofundit del seu funcionament. Tot i això, la Misericòrdia gironina és una institució singular, tant pel fet de ser el primer establiment gironí de caritat fora de l'àmbit hospitalari, com pel de ser exclusivament femení.

Malgrat l'escull arxivístic, s'han seleccionat tres fonts al voltant de les quals s'articula el present article, tres aspectes clau del funcionament de la institució. La primera és la documentació relativa a les propietats del matrimoni Colomer, fundadors de la Misericòrdia, que ens permet aprofundir en l'aspecte patrimonial. La segona és el conjunt dels llibres de comptes que recullen despeses diàries, ordinàries i extraordinàries que es realitzaven. El potencial d'aquests llibres va més enllà de poder recrear la vida institucional; són una font valuosa per a qualsevol estudi de nivell de vida en recopilar el preu d'una gran quantitat de productes bàsics. Serviran per entendre diversos aspectes del funcionament de la casa de caritat, com ara les rendes, el personal, les cures o encara el treball de les internes.

Finalment, s'analitzaran els llibres d'ingrés de les dones, dos registres per a cada una de les classes de noies que hi entraven: "les innocents" i "les viciades". Aquests volums recullen una informació variable: nom, edat, origen geogràfic, situació familiar, ofici del pare i motiu de sortida. Representen un total de 553 registres entre els anys 1770 i 1781. Unes dades que permeten seguir els recorreguts vitals de part de les noies i dones i establir-ne un perfil relativament precís. Avançar només l'existència de dues dificultats en aquesta última font: la manca de rigor de la institució a l'hora de recollir informacions i la pèrdua de part dels 38 primers registres del llibre de les "innocents". S'estudiaran els llibres en dos períodes temporals: el primer, durant el període exclusiu de la Misericòrdia, entre 1770 i 1780, i el segon per a l'any 1781, data d'obertura del Reial Hospici. La finalitat de centrar-se exclusivament en el primer any de l'Hospici respon a la voluntat de fer

emergir un eventual canvi d'ús sobtat. En cada un dels dos talls cronològics, l'anàlisi se centrarà a confrontar diversos aspectes que serviran per dibuixar tant el perfil com les potencials motivacions d'ingrés: l'edat, la situació familiar, l'origen geogràfic, l'ofici del cap de família i els motius/oportunitats de sortides.

LA CARITAT: EVOLUCIÓ D'UN CONCEPTE

Si bé en l'època medieval els pobres eren considerats un do de Déu, que permetia al ric, mitjançant l'almoina, salvar la seva ànima, aquesta visió canvia a partir del segle XVI, per deixar pas a la necessitat de controlar la creixent massa d'indigents. La voluntat de separar el pobre vertader i mereixedor de compassió, del pobre fals assimilat al vago, havia donat lloc a un discurs que desembocaria en la creació de diverses institucions de reclusió. El pobre es dessacralitza, es busca donar-li rendibilitat a través del treball i s'introdueix la noció de càstig per tancament per a qui es negués a fer-ho.¹ En l'àmbit europeu, es multipliquen les institucions, com ara a París, Venècia, Ypres, Canterbury i Bristol. A finals del segle XVII, Anglaterra disposa d'una xarxa de *workhouses*, cases de treball, bàsicament de filatura de llana, mesclant aspectes penitenciaris i educatius (Geremek, 1989). Espanya no queda al marge del canvi de mentalitat. De fet, a partir del segle XVII, tal com recull l'obra d'Elena Maza, nombrosos arbitristes com Sancho de Moncada o Lope de Deza, veuen en els captaires una de les raons de la decadència d'Espanya (Maza, 1999). S'inicia aleshores un període d'expansió en la fundació de cases de misericòrdia: Barcelona l'any 1584, Madrid el 1603, Zamora el 1629, unes institucions plenes d'asilats gràcies a la multiplicació de tancaments massius de rodamons i murrís al llarg dels segles XVII i XVIII. L'internament de nombrosos vagabunds a San Fernando de Henares després del motí de Squillace n'és un bon exemple. El vincle assistència-càstig ja estava establert. Ara, també calia afegir-hi el

¹ Un pensament que s'expandeix primer al nord d'Europa a partir del segle XVI, tal com es pot veure en Joan Lluís Vives; i vegeu Crahay, R. "Bienfaisance et répression au XVIe siècle. Deux textes néerlandais" (Jan Van Hout, Rapport présenté au magistrat de Leyde, DV Coornhert, De la correction des coquins), traduits et présentés par Pierre Brachin. *Revue belge de philologie et d'histoire* (1988), vol. 66, núm. 4. Una visió compartida per alguns tractadistes espanyols com Juan de Robles i Pérez de Herrera (1598).

treball. Uztariz, Campomanes, Ward i Jovellanos, entre d'altres, apostarien pel treball captiu com a eina principal per erradicar la pobresa, d'una part, i per fomentar les manufactures del país, de l'altra.²

Focalitzem-nos ara en l'objecte principal del nostre estudi: les dones. Les dones que es trobaven fora de la tutela parental o marital s'havien de controlar pel possible perill que representaven per a la moralitat pública. A les més joves, calia resguardar-les i educar-les per evitar que caiguessin en una vida relaxada. A les més grans, fossin solteres o vídues, era precís tancar-les per un temps determinat i sotmetre-les al treball i a la pregària. Fins i tot, les casades que no aportessin satisfacció al marit podien anar a raure en aquelles institucions. De fet, Sala i Berart, en la seva obra publicada l'any 1636 *Govern Politich de la Ciutat de Barcelona*, resumeix el tracte del qual les dones són mereixedores *“a les gallofes, peresoses, y que no viuen com han de viure, les posaran al cep, ò al peu un piló, ò com millor apareixerà als que governen. Perquè tractarles desta manera ab estretor, servirà de fer-los perdre los mals costums, y de causar temor a les fadrines, que estan fora del hospital; y per aquest temor viuran com han de viura”*.

Un cop tancada, calia que la dona tingués una multitud d'ocupacions. Tomàs de Anzano (1778), que fou director del Real Hospicio de San Fernando de Madrid, resumia així la funció de les dones en reclusió: *“coser, hilar, y hacer medias pero si fuese posible, también debían en aplachar, en hacer cofias, en bordarlas, hacer guantes, ojarlar, labrar botones, y cosas de cordonería [...] que es el ejercicio característico del sexo; y por fin, tienen una ocupación u otra con que interrumpir la ociosidad”*. Aquesta visió patriarcal de la dona donaria lloc a l'obertura d'establiments especialitzats a recloure-les. Alguns exemples serviran per il·lustrar-ho. La Casa Galera de Madrid va ser creada *“para recoger las mujeres públicas, y convertirlas por medio del trabajo, de abominables y degradadas en morigeradas y laboriosas”* (Hernández, 1876). A Barcelona, dones adúlteres i prostitutes s'amuntegaven a la Casa de les Egipciaques (Capdeferro & Ribalta, 2015). Altres eren rescloses a la Casa Retiro, fundada l'any 1743 i pensada per a dones que *“desengañadas del mundo y de sus vanidades desean espíar sus culpes por medio de la penitencia”* (Saurí, 1849, p. 131). La Casa de Misericòrdia de la Ciutat Comtal també acollia tota classe de dones del conjunt de Catalunya fos per raons morals o econòmiques (Costa, 2007).

² Per aprofundir sobre l'evolució del pensament sobre treball i hospicis vegeu Trinidad 1985.

Girona hauria d'esperar a l'any 1769 per veure's dotada d'un establiment de caritat. Fins aleshores, l'acolliment dels més necessitats del bisbat estava (mal) cobert per una densa però descapitalitzada xarxa d'uns 60 petits establiments rurals, complint funcions hospitalàries però disposant sovint poc més que d'un llit.³ L'Hospital de Santa Caterina Màrtir rebia el gros dels desvalguts i entre ells, algunes dones desemparades. La resta empenia el viatge cap a la Misericòrdia de Barcelona. El Manual d'Acords de l'Ajuntament de Girona recull el cas de Victòria Vinyals i Pagès, vídua, amb dos nens i tres nenes menors de deu anys a càrrec, que el gener del 1765 obtenia dels regidors municipals un certificat de pobresa, salconduit indispensable per a l'entrada de dues de les filles a la Misericòrdia de Barcelona.⁴

Un panorama assistencial desolador que deuria impulsar el prohom gironí Ignasi de Colomer i de Cruïlles en la seva idea de fundar una Misericòrdia que recollís les noies desemparades del bisbat.

GÈNESI DE LA CASA DE MISERICÒRDIA

El casament entre els cosins carnals Ignasi de Colomer i de Cruïlles i Casilda de Colomer i Bofill, l'any 1745, havia format, per les possessions que cada un aportava, un dels majors patrimonis de la regió de la segona meitat del segle XVIII.⁵ Curiosament, cap dels dos estava destinat a ser l'hereu de la fortuna familiar. Del matrimoni de Jeroni de Colomer i Casilda Bofill nasqueren tres fills: Jeroni Antoni (1704), Jeroni Joan (1705) i Casilda (1706).⁶ Els dos primers tingueren una mort prematura que deixà Casilda com a única hereva. Suposem que aquesta raó és l'explicació d'un matrimoni tardà. Pel que fa a Ignasi de Colomer, és la defunció del seu germà Joan de Colomer l'any 1742 que el convertiria en hereu. Ignasi era doctor en dret i clergue, i

³ Enquestes realitzades l'any 1772 per l'Ajuntament de Girona als batlles dels pobles. AGDG, fons hospici, 123/1, 328/9, 122/1, 122/2 i 341/15.

⁴ AMGi, Manual d'Acords de l'Ajuntament de Girona, 1765.

⁵ Per entendre el procés de formació de dit patrimoni, fruit d'estratègies familiars i d'adquisicions encertades en el mercat de la terra al llarg dels segles XVII i XVIII, cal referir-se al treball de Gifre, especialment al capítol 7. En aquest treball, només es tractaran les propietats des del punt de vista de les rendes que se'n podien obtenir pel funcionament de la casa (Gifre 2009).

⁶ ADG, Llibre parroquial de bateig de la Catedral de Girona (1692-1713).

havia estat anomenat vicari general l'any 1721, unes funcions que conservaria fins l'any 1745, data del seu compromís matrimonial. Si comptem que havia estat padrí del primer germà de Casilda, deduïm sense dificultat que encara era solter ben passats els 50 anys. D'aquest enllaç tan tardívol, darrer intent de transmetre el patrimonial familiar, no en quedaria descendència. El seu passat com a home d'església permet entendre la voluntat de cedir tots els seus béns a la fundació d'una Casa de Misericòrdia. Pel mateix motiu deixava com a marmessors dos canonges, Francesc Regàs i Josep Bassols i de Colomer, i el germà d'aquest últim, Joaquim Bassols i de Colomer. Les seves últimes voluntats quedaren explícites: *“Vull, ordeno i dispo [..] sian tots mons bens aplicats y empleats en la fundació y dotació de un Hospital y Casa baix lo nom o títol de Nostra Señora de Misericordia en la present ciutat de Gerona, y en lo paratge los apareixerà mes convenient a fi de recullir y sustentar en dita Casa Minyonas Pobras, que se trobaren desemparades, filles del present Bisbat de Gerona, Y perquè de dites minyones ni ha de dos diferents especies, es a saber, unes que se troban perdudes o se han comensat a perdre en costums y altres que encara son innocents, però estan en perill de perdre. Y no seria convenient que unes i altres visquessin juntes, per lo perill que hi hauria de que estas ultimes se perdiessen si tenian comunicació ab las primeres.”*⁷ L'aspecte moral transcendeix clarament de les voluntats del fundador, tot i que no és més que el reflex del pensament d'una època en la qual la dona sempre havia sotmesa a alguna tutela patriarcal.

Els béns que deixava Ignasi de Colomer per sustentar la seva obra consistien en diversos masos repartits per la geografia gironina, predominant la part de la Garrotxa i de la Selva. Tal com es pot veure a la taula 1, la majoria tenien un contracte d'arrendament que combinava adjutori⁸ i el terç dels fruits. També era habitual trobar algun pagament en espècie en forma de parells de capons per Nadal o d'un anyell per Pasqua. Cal esmentar que els ingressos monetaris de l'adjutori es modificaren al llarg del període, i en alguns casos foren commutats per productes agrícoles.⁹

⁷ AHG, Notaria-11, Gislè Martorell, llibre 559, f. 405-418.

⁸ Quantitat que el pagès paga al propietari pels beneficis que la masoveria li dona (lloguer de casa, boscos, pasturatges, etc.) segons definició del *Diccionari català-valencià-balear*.

⁹ Per exemple, al parcer del mas Roure se li commutaria contra un porc a l'any (Gifre 1988).

Taula 1. Patrimoni immobiliari i condicions d'arrendament de la deixa d'Ignasi de Colomer (1770)

MAS	UBICACIÓ	ADJUTORI (lliures)	TERÇ
Torre Rafaela	Girona	60	Sí
Mas Joan	Girona	32	Sí
Mas Batlle	Maià de Montcal	22 ll. 8s.	Sí
Mas Pixarelles	La Celler de Ter	28	Sí
Mas Roure	La Celler de Ter	11 ll. 4s.	Sí
Mas Casanova	Maià de Montcal	15	Sí
Mas Romeu	Juinyà	21	Sí
Mas Font	Juinyà	No	Sí
Mas Cassa	Juinyà	11	Sí
Mas Costa	Juinyà	14	No
Casa	Juinyà	5 ll. 12s.	No
Mas Joan	Sarrià de Ter	No	Sí
Mas Palau	Vilobí d'Onyar	25	Sí
Mas Costa	Pompià	11 ll. 4s.	Sí
Mas Riera	Queixàs	4 ll. 4s.	Sí
Mas Casadevall	Aussinyà	145	No
Una vessana de terra + casa	Maià de Montcal	20	No

És fonamental remarcar que la Casa, encara que instituïda per motius pietosos, és de caràcter laic, sustentada per la cessió d'un patrimoni privat, i gestionada per membres seglars i un eclesiàstic.

Dels béns Colomer, alguns no passarien a la Misericòrdia, sinó que foren venuts pels marmessors per tal de trobar liquiditat i iniciar la construcció de l'edifici. És per exemple el cas del domicili del matrimoni a la plaça del Vi de Girona, venut a Jacint Gafarot i de diverses propietats a Besalú. La primera pedra de la Misericòrdia es col·locaria el 22 de juny de 1765, un cop obtingut de l'Ajuntament de la ciutat el dret de tancar part del carrer Fontanilles.¹⁰ En el termini de sis anys, límit marcat pel fundador, la Casa havia d'obrir portes. Malgrat el zel dels marmessors, la construcció no estigué exempta de diversos entrebancs financers i administratius.¹¹ L'obra costaria en total 60.293 lliures,

¹⁰ Per al procés de construcció, vegeu Xicola, 2017, p. 40-43.

¹¹ El gener del 1767, els marmessors reportaven greus dificultats financeres per avançar en la construcció. No tan sols l'obra era una despesa considerable, sinó que calia fer front a propietats hipotecades, complir amb diverses deixes testamentàries i pagament de lluïsmes.

repartides entre 18.594 per la compra de les peces de terres i cases, 40.551 de material i plànols, i 1.147 lliures en concepte d'impost de "paja y utensilios".¹²

ENTRE L'EMPARAMENT, LA CURA I EL TREBALL: LA VIDA EN RECLUSIÓ

L'obertura de la Casa de Misericòrdia i l'entrada de les primeres noies tingué lloc a principi de l'any 1770. Malgrat no haver-se localitzat unes ordenances formals, tal com tindria el Reial Hospici la dècada següent, l'organització va ser àmpliament prevista pel mateix fundador.

Entendre el funcionament d'un establiment de caritat obliga a endinsar-se en diversos aspectes. Aquest paràgraf centra la seva atenció en quatre d'aquests, per tal d'entendre de forma global l'essència d'una institució de beneficència d'aquesta índole. El primer és l'estudi de les rendes que permetien sustentar la Casa, de les quals depenia l'acollida i el tracte que hi rebien les dones. Un segon aspecte a analitzar és la mà d'obra indispensable per atendre les necessitats de les asilades i de l'establiment. Un tercer camp d'investigació és el tracte que les dones rebien a dins, un punt primordial per entendre si estem parlant de reclusió amb tot el que això implica o, en quina mesura existia una vessant de cura i d'assistència. Finalment, i en relació amb l'últim punt, tractarem de forma separada l'aspecte del treball de les dones, buscant desentrellar fins a quin punt es tracta de treball captiu o si, alhora, es podia considerar com una activitat de formació que facilités la seva posterior entrada al mercat laboral.

ASPECTE ECONÒMIC: UN FINANÇAMENT ENTRE RENDES I VENDES

Centrem-nos primer a determinar quins ingressos permetien fer front a les despeses de funcionament de la Casa. Les rendes de la Misericòrdia procedien de quatre fonts diferenciades. La primera era els ingressos derivats del patrimoni, entre elles l'adjutori, les vendes de grans o fusta al mercat, el cobrament de drets o encara les pensions de censals. La segona inclou totes les almoines i donatius. La tercera correspon a les pensions que pagaven els familiars d'algunes noies ingressades. Finalment, cal mencionar el producte de les fàbriques, derivat de la venda de manufactures tèxtils.

¹² AGDG, fons hospici, 192/1.

Les rendes patrimonials estaven formades per la part d'adjutori (taula 1) que representava unes 425 lliures a l'any. L'arrendament a terços permetia disposar d'una quantitat variable de fruits per vendre o per proveir d'aliments. La taula 2 recull els grans percebuts per la casa en concepte de terços. Si agafem d'exemple el forment, les 285 quarteres rebudes podien ser venudes al mercat a 5 lliures la quartera —preu al qual s'han realitzat diverses vendes—, fet que arribaria a representar 1.425 lliures d'ingressos només per aquest cereal.¹³ En realitat, una part substancial dels grans era utilitzada per a l'alimentació de les hospicianes i del personal. De fet, aquest mateix any, la Casa només ingressava 935 lliures com a producte de la venda dels tipus de grans rebuts.

Taula 2. Terç dels fruits que rebé la Casa de Misericòrdia l'any 1772 (en quarteres).¹⁴

MAS	UBICACIÓ	FORMENT	MESTALL	FAVES	ESPELTA	CIVADA	ORDI	GARROFINS
Torre Rafaela	Girona	68						
Mas Joan	Girona	22						
Mas Batlle	Maià de Montcal	34	4	0,25	1	1	0,75	
Mas Pixarelles	La Celler de Ter	14	12	2	0,50		0,75	
Mas Roure	La Celler de Ter	9	11	2				
Mas Casanova	Maià de Montcal	26	4	0,50				
Mas Romeu	Juïnyà	17	11			2		
Mas Font	Juïnyà	4	4					
Mas Cassa	Juïnyà	9	5		1	0,25		0,25
Mas Joan	Sarrià de Ter	21	12					
Mas Palau	Vilobí d'Onyar	29			2			
Mas Costa	Pompià	27	8	3	4			0,50
Mas Riera	Queixàs	5	2	0,50	5			

¹³ AGDG, fons hospici, 135/10.

¹⁴ AGDG, fons hospici, 135/10.

De les heretats en derivaven també ingressos menors, com podia la venda de fusta o encara el dret de treure terra de la Torre Rafaela, d'un import variable d'entre 2 i 3 lliures catalanes l'any per terrisser.¹⁵

Poc es pot dir de les almoines recollides, molt variables en quantitat i freqüència, per consolidar-se com un ingrés sòlid. A tall d'exemple, l'any 1772 es reberen 84 lliures 16 sous i 10 diners. Quant a les pensions rebudes per a noies ingressades, es cobraven 65 lliures per any i per noia, una xifra força elevada. L'any 1772, es registren cinc noies en aquest règim, dada que representa un ingrés total de 325 lliures. El tracte era clarament diferenciat: es registraven en el llibre d'oficials menors, s'alimentaven a la primera taula i se'ls facilitava roba. Poc sabem de les motivacions que portaven les famílies a desemborsar aquest import, però tot fa pensar que s'hi barrejava control, educació i fins i tot càstig, però no desemparament. Els registres no han deixat gairebé rastre del seu entorn socioeconòmic o familiar per acreditar-ho amb certesa, però un dels rebuts de pagament fa menció d'una donzella filla de notari.

Finalment, cal tractar la part de la manufactura. Tal com es veurà a continuació, les noies realitzaven diversos tipus de feines tèxtils encarregades per artesans de la ciutat o venudes a la menuda. Si l'any 1770, la manufactura aportava a la Misericòrdia la quantitat de 377 lliures, les vendes s'enfilaven fins a les 1.027 lliures quatre anys més tard.¹⁶

En resum, és primordial assenyalar que quasi tots aquests ingressos eren subjectes a una gran variabilitat. Unes males collites no tan sols reduïen l'entrada de diners sinó que també augmentaven les despeses d'alimentació, sense parlar de la pobresa general que podia incidir en l'augment del nombre d'asilades. La fragilitat de l'economia de l'establiment, que com s'acaba de veure depenia exclusivament d'un finançament privat i propi, donaria lloc a desajustos immediats. El maig del 1775, ja s'arrossegava un deute estructural important, que obligava a vendre al mercat elevades quantitats de grans, la qual cosa privava les asilades d'un dels principals recursos alimentaris.

¹⁵ La Torre Rafaela era un dels principals punts d'extracció de terra per rajolers i terrissers de Girona. Havia estat propietat del mercader Narcís Bofill, avi matern de Casilda de Colomer i Bofill i per aquest motiu es trobava integrada en el patrimoni de la Misericòrdia (Soler, 2001, p. 397).

¹⁶ AGDG, fons hospici, 135/10, 202/1 i 136/1.

TREBALLADORES I TREBALLADORS DE LA MISERICÒRDIA

Analitzem ara els treballadors i treballadores que entraren a formar part de la Casa de Misericòrdia. Si ens referim exclusivament als que estaven en contacte amb les asilades, la seva missió era poder complir, d'una part, el control moral via treball i redempció, i de l'altra l'educació i la cura de les més joves.

Segons el testament d'Ignasi de Colomer, les perdudes o viciades, per seguir emprant la terminologia de la mateixa casa, havien d'estar cuidades per *“un home y una dona de bons costums, los quals ab los respectiu noms de Pare y Mare immediatament les governen y cuiden de aquelles”*. Quant a les que estan en perill de perdició, les innocents, *“algunas dones de bon costums que sian y las serveixen de mestres y com a tal practicas per instruir las y poderla ensenyar en los que sia convenient y necessari per son govern, així de costums, com de las feynas propias y necessarias per poder pendrer estat”*.¹⁷ La màxima autoritat havia de ser un seglar i la part espiritual requeria exclusivament en un eclesiàstic, el prior. La feina principal de les mestres era l'ensenyament de labors tèxtils, sigui filar, brodar o cosir. La resta dels oficis presents són mossos, hortolà i aplegador, entre d'altres. La taula 3 ens proporciona dades interessants sobre els salaris que cobraven els empleats i empleades l'any 1770.

Taula 3. Noms, càrrecs i salaris monetaris (en lliures catalanes/any) i en espècies (1770)¹⁸

Nom	Càrrec	Salari	Manutenció	Allotjament	Roba	Medecines
Esteve Planella	Prior	75	sí	sí	sí	sí
Ferriol Pericay	Pare	30	sí	sí	sí	sí
Maria Serra	Mare	20	sí	sí	sí	sí
Eugènia Ribas	Mestra de minyones	12	sí	sí	sí	sí
Narcisa Alió	Mestra de minyones	12	sí	sí	sí	sí
Marianna Sureda	Mestra de minyones	18	sí	sí	sí	sí
Francesca	Cuïnera	10	si	no	sí	no

¹⁷ AHG, Notaria-11, Gislè Martorell, llibre 559, f. 405-418.

¹⁸ AGDG, fons hospici, 136/1.

Nom	Càrrec	Salari	Manutenció	Allotjament	Roba	Medecines
Sebastià Batllori	Mosso	15	sí	sí	sí	sí
Anton Ros	Metge	50	no	no	no	no
Anton Aloy	Cirurgià	20	no	no	no	no
Pere Quintana	Aplegador d'almoines	36	sí	sí	no	sí
Pere Moriscot	Hortalà	50	n/i	sí	no	sí
n/i	Mosso de l'hortalà	11	n/i	sí	no	n/i

Dels rebuts de cobrament del salari de les tres mestres se'n desprèn el detall revelador que cada una sabia firmar. No seria d'estranyar que la capacitat de lectura i escriptura fos un requisit per entrar com a mestre, fet que podria indicar la voluntat de l'establiment per transmetre un ensenyament bàsic a les asilades.

Per la majoria, sobretot per a les dones, el salari era més aviat petit, simbòlic. Però, s'ha de tenir en compte certes variables que permetien augmentar-lo de forma sensible. Primer, un gran part tenia cobertes per la casa totes les despeses d'allotjament, manutenció, roba i medecines. Després, treien avantatge de la feina realitzada a la institució. Les mestres venien per compte propi algun treball tèxtil, el metge cobrava a part els actes mèdics, l'hortalà es quedava part del producte de l'hort.

En definitiva, no tan sols cobrien necessitats bàsiques quedant resguardats de la pobresa absoluta, sinó que disposaven d'uns ingressos monetaris.

UN TRACTE ENTRE L'ESCASSETAT I LA CURA

Passem ara al tercer aspecte del funcionament de la Misericòrdia gironina: l'estudi del tracte que rebien les asilades. Poca informació ha quedat de l'organització quotidiana més enllà de l'omnipresència de treball —que seguidament tractarem— i segurament de la pregària. Els dos grups de dones, innocents i viciades, vivien separades físicament. El tracte a les segones s'acostava més a l'àmbit presidiari. Mentre que les primeres ocupaven la planta baixa, les altres es mantenien tancades a la primera, envoltades de finestres curosament reixades, on podien ser afermades amb grillons i manilles. Cada una disposava d'una flassada, i d'un sac de palla com a llit, a diferència dels oficials, que disposaven de matalàs. La Casa també

proporcionava roba i sabates. Les múltiples compres de gipons, camises i davantals indiquen que la feina tèxtil que realitzaven les noies no era exclusivament per al seu propi vestuari.

Quant a l'alimentació, malgrat que no es disposa de reglament al respecte, l'extrem detall dels llibres de comptes permet reconstituir els aliments que formaven les dues dietes de les asilades: l'ordinària per a les minyones asilades, i la dieta de primera taula, per oficials i noies que pagaven despesa, així com en determinats casos les malaltes. En totes dues coincidia la presència d'hortalisses, escudella, ous, oli, arròs i fideus. La diferència bàsica entre les dues taules es troba en productes com la carn, el peix i el pa, tant en quantitat com en qualitat. Mentre que la taula ordinària rebia freixura, sang i en algunes ocasions carn de bou, a l'altra s'hi servia moltó i gallina.¹⁹ Passava una cosa similar amb el peix. Les primeres s'alimentaven d'arengades i les segones, de bacallà.²⁰ Amb relació al pa, base principal de la seva alimentació, el tipus de consum era variable segons la conjuntura. Si els primers anys es pastava majoritàriament pa de forment, el mestall —sol o barrejat amb faves— dominava cap al 1774 pel que fa a les asilades, mentre que es mantenia el de forment per a les altres. Finalment, alguns productes com la xocolata i el vi eren totalment reservats a la taula més privilegiada. Resumint, una dieta desequilibrada, rica en hidrats de carboni i proteïnes vegetals, però en essència res diferent d'altres cases de caritat de la mateixa època.²¹ Tampoc distava gaire de la dieta a la qual podien accedir les capes més humils de la societat. En aquest sentit, Arthur Young (1787), al seu pas per Girona, ja indicava que els pobres s'alimentaven de verdures i cansalada.

En canvi, i també amb relació a la dieta, resulta particularment interessant el tracte a les malaltes. Tot i que la tendència, en cas de malaltia, era l'ingrés a l'hospital de Santa Caterina, la noia podia romandre a la Casa

¹⁹ Segons el llibre de comptes, l'any 1775 adquirien la lliura de bou per dos sous menys que la de moltó. L'any 1782, la diferència era de dos sous i mig. Quant a la carn de porc, compraven o rebien de les heretats animals sencers que salaven i conservaven.

²⁰ Com a exemple el mateix llibre indica per l'any 1772, 10 lliures per un quintar de bacallà i 6 lliures 6 sous per 1.500 arengades.

²¹ En referència al tipus de dieta d'altres cases de caritat es pot consultar per l'Hospici de Girona Borrell 2002; per Barcelona Carbonell, 1997, p. 93-95; per Toledo, vegeu Santos 1993; per Lleó, García, P. 1990; per Còrdova, López 1992. Pel que fa a alimentació per les comarques gironines, consultiu Vila 2000.

de Misericòrdia si el pronòstic es considerava lleu. Aleshores, rebia un tractament que podem considerar mèdic, ja que era prescrit pel facultatiu, i que s'utilitzaven productes que eren reservats per a aquest context. A tall d'exemple, a part d'enriquir-se l'alimentació en quantitat, s'hi afegia un conjunt de comestibles als quals s'assignaven virtuts curatives i que només es compraven per a aquest propòsit, designant-se clarament en el llibre de despeses com a "farmàcia" o "per les malaltes". Era el cas d'algunes herbes i espècies, com la matafaluga i fruites, particularment taronges, llimones i pomes; mel, llet i xerigot²². El sucre també es considerava un remei. El març del 1776, en compren 13 lliures de pes per valor de 2 lliures 18 sous i 6 diners per "*la malaltia de la Eugènia*".²³ S'hi troben també sals d'Anglaterra i oli per a la tinya. La cura no es limitava a la dieta sinó que s'apostava per tractaments més costosos com els banys d'aigües termals, precisament a les fonts de Caldes de Malavella. Si l'ús medicinal de l'aigua hi era omnipresent en l'antiguitat, tot indica que la freqüentació de la vila amb aquest objectiu havia decaïgut des de l'època medieval. Gómez de Bedoya a l'any 1764 indicava sobre Caldes que "*esta cerrado el manantial y por los antiguos conductos corre fuera de la Villa, asta al pie de sus muros [...] todo lo qual se ve oy arruinado motivo porque no tienen al presente uso las aguas, y a que la añade, estar la Villa poblada de muy poca gente, y rústica, de modo que con dificultad se les procuraria a los enfermos la comodidad necesaria*". Afegia que tan sols era utilitzada per alguna gent pobra que buscaven remei a afeccions com el mal d'estómac, la lepra i malalties del cutis, entre altres. Zamora (1790), passant-hi, descrivia les fonts com a abandonades, utilitzades només per alguns vilatans que s'emporten l'aigua a casa. Malgrat el poc interès que semblen despertar, la Casa de Misericòrdia sí que devia creure en les seves virtuts i apostava per tractaments que no eren econòmics per a una casa de caritat. El negoci de la venda d'aigües termals de Caldes a finals de segle XVIII ha deixat ben poc rastre, però les múltiples compres que en fa l'establiment deixen pensar que es tractava d'un circuit relativament ben establert.²⁴

²² Part aquosa de la llet, separada de la coagulable, segons definició del *Diccionari català-valencià-balear*.

²³ AGDG, fons hospici, 136/1 data 31 de març de 1776.

²⁴ El negoci termal està poc evidenciat al segle XVIII. Malgrat la manca de dades objectives, s'apunta que el ressorgiment de mitjan segle XIX és un procés de continuïtat d'èpoques anteriors. De fet, la creació l'any 1816 pel govern del *Cuerpo de médicos de baños* és la prova de l'interès que s'hi tenia. Vegeu Puigvert & Figueras 2018.

És especialment interessant destacar la presència de les dones en aquest comerç. El juliol de l'any 1777, fan l'adquisició per 7 lliures “*d'un cubell per banyarse les minyones malaltes*”.²⁵ El mateix mes, els porten de Caldes de Malavella 40 càrregues²⁶ d'aigua per l'import de 20 lliures. Cada una, d'un valor de 10 sous, és carretejada per un home i tres dones. Les compres se succeeixen almenys fins a l'any 1781. Fins i tot en algunes ocasions, s'opta per llogar una cavalcadura per 11 sous i portar a Caldes la malalta. Objectivament, malgrat l'aparent deixadesa de les fonts d'aquell indret, no havia perdut la seva reputació i encara se'n feia negoci.

DE FIL I D'AGULLA: TREBALL FEMENÍ

L'últim aspecte que destacarem en el present estudi és el treball realitzat en les institucions de caritat. En tots els establiments, siguin per a un o els dos sexes, s'hi realitzaven feines per al propi consum, per vendre a la menuda o per compte d'algun artesà qui hi trobava mà d'obra econòmica. Com que, de forma global, és un camp massa ampli per ser tractat aquí, ens limitarem a subratllar-ne la vessant del treball de les dones.²⁷ Filar, cosir i brodar eren les ocupacions habituals que aquestes aprenien des de la infància. Fora de les estructures gremials, n'obtenien ingressos sigui en l'àmbit domèstic o bé per compte d'algun paraire o teixidor. I si treball tèxtil i dones estan íntimament lligats fora de l'àmbit assistencial, òbviament el lligam es reproduïx a dintre. L'activitat apareix com un engranatge essencial de la vida en reclusió. Tant serveix per donar una formació útil a les més petites com per combatre l'ociositat de les que hi són a tall de càstig. Sense oblidar que, com acabem de veure, no deixa de proporcionar uns ingressos gens menyspreables a les institucions. A Barcelona per exemple, a mitjan segle XVII, les noies filaven llana per als paraires i produïen mocadors, botons o encara cintes destinades a ser venudes en places públiques. El 1776, just abans de bolcar-se en el treball del cotó, encara es comptaven en total 98 torns per filar llana separats en dues quadres (Alonso & Rodríguez, 2002). A Girona, també hi trobarem

²⁵ AGDG, fons hospici, 202/1.

²⁶ Una càrrega és l'equivalent a Girona de 121,84 litres (Alsina *et al.* 1996, p. 135).

²⁷ Per aprofundir sobre treball captiu, vegeu entre d'altres Soubeyroux (1982); Díez, F. (2001). *Utilidad, Deseo y virtud: la formación de la idea moderna del trabajo*. Barcelona: Península.

el concepte de quadres, espais diferenciats on una i altra classe de dones realitzaven la feina imposada, cada una supervisada per una mestra.

A la seva obertura, la Casa gironina estava proveïda dels estris necessaris per ocupar les noies. Cal tenir en compte que la casa estava pensada per acollir nenes a partir de 6-7 anys, de manera que, seguint els criteris de la època, disposen d'una mà d'obra adulta i capaç de rendir. Climent Serra, fuster, entrega 18 torns per filar llana i estam, cada un amb calaix i bobinot, per un preu al voltant de les 3 lliures la unitat. El 1776, són 12 torns per filar estam que passen a engruixir la llista dels estris. Tanmateix, apareixen nombroses adquisicions d'agulles de fer mitja, troques de fil de colors, didals i agulles de cosir. Del material present i de les entrades de matèries primeres registrades, es dedueix fàcilment el tipus de treball que realitzaven les noies: d'una part filatura de llana, cànem i estam, i de l'altre confecció, costura fent mitges, puntes i rets per al cabell. El fil es venia a teixidors i paraires, i el producte de la costura era destinat a vendes a la menuda o per encàrrec. Les dones de més edat rebien un petit salari per la feina realitzada. Pel fet que les partides salarials es comptabilitzaven de forma conjunta, resulta impossible extreure'n un import, però tot indica que era testimonial.

D'altra banda, era habitual que la mà d'obra captiva de la casa funcionés en circuit de proximitat, com a part del procés productiu del tèxtil que es comprava a la casa. Les noies rebien la llana o el cànem per filar, bé comprat, bé provinent de les heretats. El fil obtingut era venut als teixidors, teixit i la tela venuda a la Casa. N'és un bon exemple la compra de 63 canes de tela per fer màrfegues al teixidor del Pont Major Miquel Casagran "*de lo cànem filat en la mateixa casa*".²⁸ La tela que rebien era utilitzada per a consum intern, per fer els davantals o gipons que no compraven, o per a confecció. Si aquesta dinàmica es va mantenir durant la dècada de funcionament de la Misericòrdia, s'observa un canvi d'importància l'any 1780, escassos mesos abans de l'obertura de l'hospici. La casa fa l'adquisició de diversos estris entre els quals 73 cadires i 50 "panerets" per filar cotó indicant així l'entrada de la nova fibra, que acabarà agafant el lloc de la llana i exigirà mà d'obra abundant per proveir les fàbriques de mitges i teixits a punt d'obrir. Una substitució i una arrencada que, lluny de ser pròpia de la Misericòrdia, s'estava produint aleshores al conjunt del Principat, en major part per la forta demanda dels

²⁸ AGDG, fons hospici, 136/1.

teixidors d'indianes.²⁹ La Misericòrdia reunia les condicions ideals per encapçalar aquesta iniciativa: mà d'obra experimentada i concentrada en un obrador, capital, disponibilitat i xarxa de contactes.

NOIES I DONES EN RECLUSIÓ: UNA MULTIPLICITAT D'OPCIONS

Entre finals de l'any 1769 i principis del 1770, es produïren els primers ingressos a l'establiment. Tal com tenia previst el fundador en les seves darreres voluntats, es registraren les noies sota el concepte d'innocents i viciades, donant lloc, com s'ha comentat, a dos espais de vida diferenciats i aïllats entre si. L'obertura de l'Hospici canviaria la Misericòrdia tal com l'havia ideat Ignasi de Colomer. L'any 1780, el bisbe Lorenzana envià una pastoral en què definia qui havia d'ingressar al nou establiment. Prioritzava dos col·lectius: tot pidolaire amb indiferència de l'estat civil o sexe, i d'altra banda mantenia el paper primigeni de la Misericòrdia quant a l'entrada de noies desemparades o pròximes a perdre's. Posava l'accent en la pobresa i obria la porta a homes i a dones casades o vídues, unes directrius que implicarien canvis per a la institució.³⁰ A més, l'Hospici es dotava des de la seva creació de diverses fabriques per filar, teixir i fabricar mitges, privilegiant l'ús del cotó, una matèria, tal com s'ha comentat, que tenia una forta demanda. La irrupció del factor treball amb una voluntat gairebé fabril seria un factor distorsionador de la seva primera funció: la caritat i l'assistència. Per aquestes raons, és legítim plantejar si els canvis derivarien en nous usos de la institució per part de les dones. Si el seu perfil canvia entre la Misericòrdia i l'Hospici, si es modifica la dinàmica d'ingrés o si el nombre d'asilades presenta importants fluctuacions, es pot pensar que el tancament en institucions no és únicament el resultat de necessitats morals definides i immòbils, sinó que pot respondre a necessitats del mateix establiment o inclús de les mateixes dones que hi entren. De fet, alguns registres deixen constància del caràcter voluntari de l'ingrés de la dona.

Per captar l'eventual canvi esmentat i avançar en la hipòtesi que les asilades o les seves famílies podien veure l'establiment com una oportunitat de millora, es procedirà a comparar dues etapes esmentades amb anterioritat.

²⁹ Per a l'estudi de l'arrencada de la filatura del cotó al Principat es pot consultar Nadal 1992, així com Okuno 1999, García 2004, Sánchez 1996 i Thomson 2005.

³⁰ AGDG, fons hospici, 327/7 i 327/8.

L'objectiu de l'estudi del perfil de les dones és el de plantejar hipòtesis quant a la possible relació entre, d'una banda, la situació familiar, la procedència geogràfica, l'estructura socioeconòmica, i de l'altra, la vulnerabilitat i l'ús de les institucions de caritat.

La taula 4 recull el nombre d'ingressos, l'edat i la situació familiar declarada a l'entrada a l'establiment. La primera dada d'importància és l'augment espectacular del nombre de registres, des dels 173 que tenen lloc al llarg dels 10 primers anys fins als 380 només l'any 1781.³¹ Podem imaginar que bona part de l'increment era degut al zel dels eclesiàstics a seguir la pastoral del bisbe, però la multiplicitat d'entrades amb la menció "voluntària" deixa entreveure altres possibilitats. L'edat d'ingrés de les innocents es manté estable entre els dos períodes. La majoria són noies joves i en una cinquena part, es tracta d'un ingrés de caràcter familiar.³² Cal creuar-ho amb l'existència d'una xarxa familiar. Si bé en la primera etapa, les noies amb els dos pares vius només són el 36,5% de les asilades, la xifra s'alça fins al 55,5% en la segona. Remarquem que, en el cas de nenes joves, l'ingrés és més freqüent quan falta el pare, habitualment proveïdor d'un jornal regular. El desemparament que esmentava Ignasi de Colomer en el seu testament no sembla tan estretament vinculat a la falta de tutela parental com seria d'imaginar, sinó que pot correspondre a una caiguda puntual de la família en una situació de pobresa transitòria. L'ingrés d'una filla permetria salvaguardar-la de mals majors. Un exemple ens permet il·lustrar aquesta afirmació. Joan Pere Rodeja, negociant i arrendatari de l'Hostal de Sant Daniel, firma un debitori, per un deute de compres de vi i bou, l'any 1769 per valor de 51 lliures 7 sous i 8 diners, pagable en 4 terminis en 12 mesos.³³ Uns mesos després, la seva filla Victòria Rodeja i Bofill, de 20 anys, ingressa amb les viciades. Aleshores, Joan Pere es declara flequer. Cal suposar que el deute del pare ha posat la família en una situació econòmica sinó crítica, almenys delicada, que ha propiciat la col·locació de la filla. El gener de 1771, la donzella surt de la casa per contraure matrimoni amb Cugat Riera i com a dot rep la promesa de l'herència de tot el patrimoni dels pares amb la condició de mantenir-los "*vestits, calçats i usufructuaris dels seus bens*" fins a la

³¹ Tot i que els homes no són el nostre objecte d'estudi, és rellevant apuntar que el mateix any entren 170 homes.

³² Una xifra similar a la que s'observa a la Misericòrdia de Barcelona, segons Carbonell, 1997, p. 126.

³³ AHG, Notaria-4, Pere Sala, llibre 780, f. 294.

mort d'ambdós. El nuvi, treballador i fill de treballador de Pedret, aportarà el mateix.³⁴ La institució ha complert una funció d'ajuda transitòria.

L'augment de l'any 1781 podria assenyalar un canvi d'ús, rumb cap a una transferència de les funcions parentals a l'establiment el qual s'encarregaria de mantenir i educar les filles, per després retornar-les als pares o col·locar-les. Caldrà, doncs, verificar-ho amb les oportunitats de sortides. Quant a les viciades, la mitjana d'edat més alta de 22,2 anys, encaixa en part amb la possibilitat d'un ingrés per temes morals o de desobediència a l'autoritat paterna, però també amb l'edat d'accés al mercat laboral o matrimonial. L'augment fins als 39,1 anys de mitjana del segon període, serà degut principalment a l'arribada de dones vídues (35,2%) i casades (18,5%). Les vídues, amb una mitjana d'edat de 56,4 anys, s'ajusten més al perfil d'una situació de precarietat. Quant a les dones casades, la Casa de Misericòrdia pot ser el recurs quan es conjuga la presència de fills petits i l'absència del marit. Una altra opció ja esmentada és l'atracció que poden representar les fàbriques per a tota classe de dones. La posada en marxa de la pairaria i l'arribada de telers per produir teles o mitges, necessita grans quantitats de fil sigui de llana, cànem o cotó. L'estudi de l'activitat econòmica desenvolupada per l'Hospici s'escapa de l'abast d'aquest treball, però els llibres de comptes fan menció de salaris a preu fet pel filat i de l'oportunitat donada a les dones de treballar pel seu compte. L'ingrés massiu del primer any permetria disposar d'una plantilla per engegar l'activitat. Un cop l'establiment disposa de la mà d'obra, seria lògic que les entrades minvessin. De fet, el 1782, només entrarien 33 innocents i 53 viciades.

Taula 4. Situació familiar de les dones al seu ingrés a la Casa de Misericòrdia (1770-1780) i al Reial Hospici de Girona (1781).³⁵

	Casa de Misericòrdia 1770 - 1780				Hospici 1781			
	INNOCENTS		VICIADES		INNOCENTS		VICIADES	
	nombre	%	nombre	%	nombre	%	nombre	%
Nombre de registres	112	100	61	100	164	100	216	100
Edat al moment de l'ingrés	14,7		22,2		14,5		39,1	

³⁴ AHG, Notaria-7, Josep Andreu, llibre 49, f. 435-438.

³⁵ Tots els quadres estan realitzats amb dades extretes dels llibres d'ingrés AGDG fons hospici, llibres 153/1 i 155/1.

	Casa de Misericòrdia 1770 - 1780				Hospici 1781			
	INNOCENTS		VICIADES		INNOCENTS		VICIADES	
	nombre	%	nombre	%	nombre	%	nombre	%
Situació marital								
Solteres	112	100	61	100	164	100	93	43,1
Casades	0	0	0	0	0	0	40	18,5
Vídues	0	0	0	0	0	0	76	35,2
Sense informar	0	0	0	0	0	0	7	3,2
Total	112	100	61	100	164	100	216	100
Situació familiar								
Amb pares	27	36,5	16	26,2	91	55,4	55	59,1
Sense mare	5	6,8	14	23,0	10	6,1	2	2,2
Sense pare	10	13,5	10	16,4	16	9,8	12	12,9
Òrfena	29	39,2	19	31,1	29	17,7	24	25,8
Incògnit	3	4	0	0,0	18	11	0	0
Sense informació		0,0	2	3,3	0	0	0	0
Total	74	100,0	61	100,0	164	100	93	100
Entrada amb germanes	24	21,4	2	3,3	35	21,3	8	3,7

Si ens centrem ara en l'estudi de l'àrea geogràfica d'origen del primer grup recollit a la taula 5, cal destacar primer el caràcter urbà de les noies. Més del 40% prové de l'àmbit gironí, en gran majoria de la mateixa ciutat. L'Empordà, zona agrícola, representa un quart dels ingressos. En canvi, la Garrotxa menys del 10%, i les altres comarques un percentatge encara menor. Una dada curiosa, quan sabem que el cens de Floridablanca indica 9.146 habitants a Olot el 1787 i "només" 8.014 a Girona. Es podria portar a terme una reflexió similar en el cas de Banyoles, com a ciutat més poblada de la zona, amb 3.054 habitants i menys del 2% d'asilades per tota la comarca. Aleshores, no existia per aquestes zones altres estructures d'acollida amb les mateixes característiques. Bé podem citar l'Hospital per a pobres malalts Sant Jaume d'Olot, però centrava bàsicament la seva atenció en els malalts i no a atendre dones desemparades (Puig, 2013).

La llunyania geogràfica sembla un factor dissuasiu per a l'arribada de noies, sigui per dificultat de transport, desconeixement, desconfiança envers una institució de fundació recent, o per la distància del domicili familiar.

De fet, en l'etapa Misericòrdia no s'han localitzat proclames parroquials que fomentessin l'ingrés de noies. L'any 1781 presenta certes diferències. La publicitat que el bisbe Lorenzana dona al nou establiment utilitzant les parròquies com una xarxa de captació de pidolaires i dones moralment en perill, permet una millor difusió arreu i provoca l'increment d'ingressos de dones d'àmbit rural, sobretot de la Selva, i també provinents de ciutats com Figueres, Castelló i la Bisbal a l'Empordà. Quant a Barcelona, es tracta sobretot del Maresme, part aleshores del bisbat de Girona. D'altra banda, caldrà contrastar la dada geogràfica amb la socioeconòmica de la família per copsar la possible existència de paral·lelismes entre activitat econòmica de la zona d'origen, l'ofici del cap de família i l'entrada a la institució de caritat.

Taula 5. Origen geogràfic de les dones al seu ingrés a la Casa de Misericòrdia (1770-1780) i al Reial Hospici de Girona (1781).

Origen geogràfic	Casa de Misericòrdia 1770 - 1780				Hospici 1781			
	INNOCENTS		VICIADES		INNOCENTS		VICIADES	
	nombre	%	nombre	%	nombre	%	nombre	%
Girona ciutat	31	27,7	20	32,8	29	17,8	30	13,9
Gironès	16	14,3	8	13,1	28	17,1	29	13,3
Alt Empordà	13	11,6	7	11,5	32	19,5	41	19
Baix Empordà	14	12,5	9	14,8	22	13,4	49	22,7
Pla de l'Estany	2	1,8	1	1,6	2	1,2	6	2,8
Selva	6	5,4	4	6,6	18	11	13	6
Garrotxa	11	9,8	3	4,9	12	7,3	17	7,9
Ripollès	5	4,5	1	1,6	2	1,2	5	2,3
Barcelona	1	0,9	5	8,2	4	2,4	9	4,2
Altres	0	0,0	1	1,6	0	0	5	2,3
Sense informar	13	11,6	2	3,3	15	9,1	12	5,6
Total	112	100	61	100	164	100	216	100

Per aquest motiu, centrem-nos ara en la situació socioeconòmica de la família, estudiant l'ocupació del pare de l'asilada. Per facilitar la comprensió s'ha dividit els oficis en tres sectors, separant el primer entre bracers o treballadors, pagesos, oficis del mar, entre d'altres. De fet, com es pot veure

en la taula 6, més de la meitat dels pares de les noies de la primera etapa formen part d'aquesta categoria.

L'altre sector representat, el secundari, agrupa una majoria de treballadors del ram tèxtil i un seguit d'oficis diversos, entre d'altres, mestres de cases considerats part alta del sector, cistellers, sabaters, corders i forners. Finalment amb menys representació, el sector terciari, amb la presència notable de metges, cirurgians i apotecaris, així com procuradors, notaris, marxants, negociants i traginers. Cal vincular la importància del sector secundari, i sobretot terciari, amb el caràcter urbà de les dues classes d'asilades.

Taula 6. Ofici del pare de les dones al seu ingrés a la Casa de Misericòrdia (1770-1780) i al Reial Hospici de Girona (1781).

	Casa de Misericòrdia 1770 - 1780				Hospici 1781			
	INNOCENTS		VICIADES		INNOCENTS		VICIADES	
	nombre	%	nombre	%	nombre	%	nombre	%
Sector primari	36	58,1	33	54,1	84	66,7	50	61,0
dels quals treballador o bracer	30	48,4	29	47,6	65	51,6	35	42,7
Menestral	0	0	0	0,0	2	1,6	0	0,0
Hortolà	1	1,6	3	4,9	0	0,0	0	0,0
Pagès	5	8,1	0	0,0	10	7,9	7	8,5
Oficis del mar	0	0,0	0	0,0	7	5,6	5	6,1
Altres	0	0,0	1	1,6	0	0,0	3	3,7
Sector secundari	19	30,6	15	26,2	27	21,4	21	25,6
Tèxtil	9	14,5	2	3,3	5	4,0	8	9,8
Mestre de casa	0	0,0	3	4,9	3	2,4	2	2,4
Altres	10	16,1	11	18,0	19	15	11	13,4
Sector terciari	5	8,1	8	13,1	15	11,9	11	13,4
Professions mèdiques	3	4,9	3	4,9	0	0,0	1	1,2
Lleis	0	0,0	3	4,9	4	3,2	3	3,7
Transport	1	1,6	0	0,0	7	5,6	3	3,7
Altres	1	1,6	2	3,3	4	3,1	4	4,8
Sense informar	2	3,2	4	6,6	0	0,0	0	0,0
Total	62	100	61	100	126	100,0	82	100,0

Els resultats estan en consonància amb la realitat social gironina de finals del segle XVIII. No és d'estranyar la preponderància dels treballadors o jornalers, si considerem que és un grup que creix en importància durant el segle XVIII. Tampoc ens ha de sorprendre que les filles de treballadors, un sector modest en la estructura socioeconòmica, siguin nombroses. Ara bé, associar de forma automàtica els treballadors i la pobresa seria simplista. Tal com demostra Rosa Congost (2007 i 2015), és un grup social que, en aquesta època, presenta un dinamisme rellevant en el mercat de la terra.

Quant al sector secundari, la prevalença de l'activitat tèxtil entre els oficis paterns no sorprèn si considerem que és una activitat que tradicionalment domina en la indústria de finals de segle. Sense entrar gaire en l'activitat econòmica de la província de Girona, cal esmentar diversos focus manufacturadors tèxtils, particularment a Olot, Tortellà i Banyoles, i presència d'indústria surotapera al Baix Empordà i la Selva.³⁶ Unes dades que podem posar en relació amb la manca de dones provinents de les zones tèxtils que esmentàvem abans. De fet, quan a la zona empordanesa, només un 15% de les noies innocents provenen d'una llar del sector secundari, dominant clarament la part agrícola.

En el primer any d'obertura de l'Hospici, s'hi observen diferències notables. Primer, l'augment del pes del sector primari en detriment del secundari, un fet en concordança amb la dispersió geogràfica. En canvi, l'increment no es registra principalment en la categoria més modesta dels treballadors i bracers. Per primer cop, apareixen dones registrades com a filles de menestrals, una posició encara poc diferent dels treballadors, però que es poden considerar com a petits pagesos que cultiven terres pròpies o arrendades.³⁷ De fet augmenta també el pes dels que es declaren pagesos, entesos com a propietaris. Altra conseqüència del major pes de l'Empordà és la presència destacada de pescadors o mariners, oficis de jornal més insegur. En el sector secundari s'observa una dispersió superior d'oficis. El sector terciari segueix vinculat a l'àmbit urbà. A tall d'exemple, dels 11 registres de les viciades 7 es reparteixen entre Besalú i Figueres. Hi trobem un ministre de rendes, un apotecari, un notari, dos procuradors i oficis vinculats al comerç com marxants i negociants. Quant als oficis dels marits de les vídues i casades

³⁶ Vegeu Ferrer 1989, Ros 2006 i Lluch 1981.

³⁷ Per aprofundir sobre la importància dels menestrals en la regió de Girona, vegeu Congost 2014.

s'observa una distribució força similar. Els treballadors en representen la meitat, amb un pes total del primari de 60%. La presència de dones i vídues d'artesans s'enfila fins al 30%, minvant la part del sector terciari. Resumint, si bé seguim parlant de llars més que modestes, el treballador sense qualificar i tributari de jornal perd protagonisme.

En darrer lloc, cal veure quin era el destí de les dones que ingressaven a la Misericòrdia. Una asilada només podia abandonar la institució en tres casos: el retorn amb la família, el matrimoni carnal o espiritual i finalment el servei en "una casa decent". Eren els tres destins que es consideraven honorats per a elles. Quant a les viciades s'estipulava un període mínim de reclusió de dos anys, malgrat que no sempre es respectava.

La falta de rigor, sobretot en la primera etapa, per part de l'establiment en registrar el destí final de la noia dificulta treure'n una dinàmica d'ús de la institució. La majoria de registres faltant podria repartir-se entre el retorn a la família, la fuga i l'entrada al mercat laboral com a criada, tres opcions menys controlades, a diferència de la defunció o el matrimoni, que, per raons òbvies, eren registrats en la seva gran majoria. Per aquest motiu, s'ha optat per conservar el nombre de registres desconeguts per evitar engruixir indegudament la taxa de mortalitat o de nupcialitat.

El destí de les noies està indubtablement lligat a la seva edat. Per exemple, en el primer període, com s'observa a la taula 7, el 37,7% de les viciades accedeixen al mercat matrimonial. De fet, la mateixa institució com els parents quan n'hi havia, miraven de possibilitar un enllaç per tal d'abandonar la Casa. Les possibilitats matrimonials d'una dona anaven lligades a la importància del patrimoni de què disposava. Per aquest motiu, l'establiment facilitava el vestit nupcial i atorgava dots, procedents d'alguna causa pia de la qual era beneficiari. Citem com a exemple la fundació l'any 1775 per Isidor Orteu i de Bertran, ardiaca major i canonge de la Seu de Girona, estipulant que les noies que havien residit almenys tres anys a la casa eren creditores a una dot de 60 lliures,³⁸ corresponent a dues pensions del capital.³⁹ Una altra era la causa pia creada l'any 1767 per Domingo Domènech, amb un capital de 1.000 lliures repartit en dos censals. Se'n rebrà la pensió de 30 lliures almenys fins l'any 1840.⁴⁰ Malgrat el poc import, podia servir al nuvi per establir-se alhora

³⁸ Un import similar al que rebien les noies de classe baixa. Vegeu Congost 2010.

³⁹ AGDG, fons hospici, 131/1.

⁴⁰ AGDG, fons hospici, 122/1.

que la seva futura esposa se solia convertir en mà d'obra.⁴¹ D'altra banda, una opció era que la dot provingués de la mateixa família de la dona. N'és un bon exemple el matrimoni entre Lluís Bonsoms Vilert, jove corder de Girona, i Tecla Casademont Espolla, habitant a la Casa. El pare del nuvi, també corder, feia filar cànem a la Misericòrdia. L'existència d'una relació prèvia entre la família del nuvi i la noia indica la relativa permeabilitat de la institució. Els capítols matrimonials estipulaven que la núvia era dotada per la seva mare vídua amb una vinya a Celrà i 18 lliures, de les quals 12 eren pel pas gremial d'aprenent a corder del futur marit i 6 lliures per la compra d'una pinta per pentinar cànem. A més s'hi afegia diversa roba, un perol d'aram i un bagul amb pany i clau. El nuvi, per part seva, aportava un llit guarnit, diversos mobles, 4 culleres i forquilles de llautó, 2 eixugamans i uns clemàstecs.⁴²

L'opció del matrimoni estava menys a l'abast de les innocents en raó de la seva edat. En canvi, era precisament la seva edat que les feia més vulnerables a les malalties, tal com indica la mortalitat del 21,4% de les noies innocents contra 16,4% de les altres durant els 10 anys d'existència de la casa, fet que representaria una taxa de mortalitat anual de 21,4‰. i 16,4‰. Una xifra que no presenta grans variacions amb el valor de 26,4‰ que trobem a Girona l'any 1787, i que descartaria en principi duríssimes condicions de vida a la Misericòrdia.⁴³ Una dada que quedaria reforçada per les poques fugues comptabilitzades. Quant al retorn a la família o l'entrada al mercat laboral via el servei domèstic estan sens dubte infravalorats.

Comparem ara com es col·locaven les noies que havien ingressat l'any 1781. En primer lloc, la davallada de registres buits permet dibuixar millor les opcions de sortida. El retorn amb la família era el camí per a una cinquena part d'elles, un 42% en el cas de les casades. La possibilitat d'educació o formació, amb les despeses bàsiques cobertes, sens dubte devia motivar més d'uns pares, i més d'una dona, a sol·licitar un ingrés voluntari. En canvi, el matrimoni deixa de ser la raó principal de sortida. Es poden avançar diversos motius. El primer és la presència de casades. Quant a les vídues, només es registraren tres matrimonis. Però si mirem exclusivament les solteres, només

⁴¹ Cal tenir present que existia cert desfasament entre l'atorgament i el cobrament efectiu de la causa pia. Era força habitual que la falta de pagament de les pensions o l'increment de candidates endarrerís anys el cobrament de la dot.

⁴² AHG, Notaria-7, Josep Andreu, llibre 495, p. 1-2.

⁴³ Entenem que la taxa avançada per Alberch (1978, p. 39) inclou la mortalitat infantil que no té incidència en el nostre cas.

és una opció per a tan sols el 18,8%. Davant de l'allau de dones, les pensions obtingudes dels censals de les causes pies no podien cobrir la demanda. Sense dot, era més interessant aprofitar les xarxes de la institució per col·locar-se com a criada, el destí de 25% de les innocents i de 20,8% de les viciades. Quan a l'augment de la mortalitat, respon a dues raons principals. La primera és l'amuntegament d'asilades al mateix espai i l'empitjorament de les condicions de vida. De fet, les fugues estan a l'alça. L'altra és la presència de dones d'edat més avançada.

Taula 7. Motiu de sortida de les dones de la Casa de Misericòrdia (1770-1780) i del Reial Hospici de Girona (1781).

	Casa de Misericòrdia 1770 - 1780				Hospici 1781			
	INNOCENTS		VICIADES		INNOCENTS		VICIADES	
	nombre	%	nombre	%	nombre	%	nombre	%
Sortida								
Família	6	5,4	6	9,8	37	22,6	40	18,5
Defunció	24	21,4	10	16,4	55	33,5	64	29,6
Matrimoni	13	11,6	23	37,7	6	3,7	16	7,4
Servei domèstic	9	8	5	8,2	41	25,0	45	20,8
Fuga	1	0,9	0	0	5	3,0	7	3,3
Afillament	0	0	0	0	2	1,2	0	0,0
Sense informar	59	52,7	17	27,9	18	11,0	44	20,4
Total	112	100	61	100	164	100	216	100

CONCLUSIONS

L'estudi de tots els aspectes ens permet dur a terme diverses reflexions. La primera, que cal desvincular el paradigma que lliga de forma indissoluble pobresa, moral, absència de xarxes familiars i ús de les institucions. Els motius d'ingrés són sens dubte molt més complexos. No obstant això, les condicions econòmiques de les llars eren un factor que podia revelar-se condicionant, però solia ser-ho en moments concrets del cicle vital i de forma conjuntural. La tornada a la llar d'un bon nombre de les més joves ens allunya de l'abandó definitiu i ens acosta al traspàs temporal de funcions parentals cap a una institució, quan la seva situació econòmica es degradava per algun motiu.

El fet que un gran nombre provinguessin de llars de bracers o treballadors reforça la idea de fragilitat.

D'altra banda, l'allau d'entrades en el primer any està segurament vinculat a l'obertura de les fàbriques. L'Hospici realitza una inversió en eines pel treball del cotó en nombre superior al de les asilades a final de l'any 1780. Col·locar-se a la casa presentava diversos avantatges: deixar d'estar a càrrec de l'erari familiar, aprenentatge, possibilitar l'entrada al servei domèstic, intent d'acumulació de la dot sigui mitjançant alguna causa pia o pel seu propi treball a la fàbrica. Un seguit d'opcions que estaven a l'abast de les que decidien una entrada voluntària. Per aquestes raons, el perfil de les dones que ingressen l'any 1781 és força diferent de les altres. Hi accedeixen casades i vídues, s'amplia l'abast geogràfic accentuant-se el ruralisme de l'establiment. Les dones provenen de llars que pertanyen al sector primari però, a diferència del període anterior, el pes dels jornalers és menor.

En darrer lloc, no es pot obviar l'aspecte moral, tan exclusivament femení, que les portava a ser recloses. El control de la seva virtut no necessàriament anava lligat a la manca de recursos o el desarrelament. Cal recordar que algunes famílies pagaven a la Casa una anualitat elevada, de 65 lliures, pel manteniment de la noia, xifra que podria correspondre als dots d'una classe baixa, fins i tot mitjana baixa si pagaven dos anys (Congost, 2010).

Resumint, és impossible obviar que les Cases de Misericòrdia complien múltiples funcions, a part de la caritativa, i el cas de Girona n'és un exemple. Més enllà del desemparament, cal veure l'estratègia del traspàs de funcions parentals. Darrere el control moral, s'intueix l'accés al mercat laboral i matrimonial. Transcendent la pobresa, apareix l'*agentivitat* de noies i dones, utilitzant l'establiment com a estratègia de supervivència.

BIBLIOGRAFIA

ALBERCH, R. (1978). *Els orígens de la Girona contemporània. La crisi de començaments del segle XIX*. Girona: Institut d'Estudis Gironins.

ALONSO, A.; RODRÍGUEZ, L. (2002). "Dones i formació ocupacional en la segona meitat del set-cents: de la Casa de Misericòrdia a l'Hospici General. Utopia i realitat". *Quaderns d'Història*, Barcelona, 7, p. 235-248.

ALSINA, C.; FELIU, G.; MARQUET, L. (1996). *Diccionari de mesures catalanes*. Barcelona: Curial.

ANZANO, T. (1778). *Elementos preliminares para poder formar un systema de gobierno de hospicio general*. Madrid: Manuel Martín.

BOCK, G. (1993). "Pobreza femenina, derechos de las madres y estados del bienestar (1890-1950)". DUBY, G. & M. PERROT. *Historia de las Mujeres*, vol V. Madrid: Taurus, p. 399-437.

BORRELL, M. (2002). *Pobresa i marginació a la Catalunya il·lustrada: dides, expòsits i hospicians*. Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans.

BRIDENTHAL, R.; KOONZ, C. (1987). *Becoming visible. Women in European History*. Houghton Mifflin. Boston.

CAPDEFERRO, J.; RIBALTA, J. (2015). "La casa de les Egipcíiques: presó o custòdia per a dones adúlteres?". GARCIA, A. (dir) *Dret, conflictes i justícia Barcelona 1700*. Ajuntament de Barcelona.

CARBONELL, M.:

(1997) *Sobreviure a Barcelona. Dones, pobresa i assistència al segle XVIII*. Vic: Eumo.

(2017). "Poverty, Family Economies and Survival Strategies in the Eighteenth and Early Nineteenth Centuries: A Gender Approach". *The Routledge History Handbook of Gender and the Urban Experience* (p. 58-70). Routledge.

CARBONELL, M.; MARFANY, J. (2017). "Gender, life cycle, and family 'strategies' among the poor: the Barcelona workhouse, 1762–1805". *The Economic History Review*, 70(3), p. 810-836.

CONGOST, R.:

(2007) "Sobre casos intermediaris i creixements espontanis. Els treballadors de la regió de Girona". *Estudis d'història agrària* (20), p. 133-154.

(2010) "Els dots com a indicadors de les desigualtats socials i de la seva evolució en el temps". ROS, R. (ed.) *Els capítols matrimonials*. Girona, p. 161-193.

(2014) "Més enllà de les etiquetes. Reflexions sobre l'anàlisi dels grups socials humils. La regió de Girona (1770-1850)". *Recerques: història, economia, cultura* (68), p. 165-191.

(2015) "Els canvis en l'Empordà del segle XVIII: la tesi d'una revolució industrial". *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 46, p. 371-388.

COSTA, M. (2007). "Reclusión femenina a finales del siglo XVIII: la heterogeneidad de la "Real Casa de Hospicio y Refugio de Barcelona". Laurinda Abreu (ed.) *Asistencia y caridad como estrategias de intervención social: Iglesia, Estado y Comunidad* (s. XV-XX). Bilbao: Universidad del P. Vasco, p. 217-239.

DUBY, G.; PERROT, M. (1991). *Historia de las mujeres en Occidente*. Madrid: Taurus.

FERRER, F. (1989). *Leconomia del set-cents a les comarques gironines*. Girona: Cambra de Comerç, Indústria i Navegació.

FOUCAULT, M. (1975). *Surveiller et punir*. París: Gallimard.

GARCIA, A. (2004). *La Fabricació de la Fàbrica. Treball i Política a la Catalunya Cotonera (1784-1884)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

GARCÍA, P. (1990). "Una población marginada a comienzos del siglo XIX: el Hospicio y Casa de Expósitos de León". *Tierras de León. Revista de la Diputación Provincial*, 31.

GEREMEK, B. (1989). *La piedad y la horca. Historia de la miseria y la caridad en Europa*. Madrid: Alianza.

GIFRE, P.:

(1988) "Una contribució a l'estudi de l'agricultura en el corregiment de Girona. Conreus i collites durant la segona meitat del segle XVIII". *Pedralbes: revista d'història moderna* (8), p. 535-547.

- (2009) *En la prehistòria dels hisendats. De senyors útils a propietaris (vegueria de Girona, 1486-1730)*. Tesi doctoral, Universitat de Girona.
- GOFFMAN, E. (1961). *Asylums*. Nova York: Anchor Books.
- GÓMEZ DE BEDOYA Y PREDES, P. (1764) *Historia universal de las fuentes minerales de España, sitios en que se hallan, principios de que constan, analyses, y virtudes de sus aguas, modo de administrarlas*. Impr. Ignacio Aguayo.
- HERNÁNDEZ, F. (1876). *La beneficencia en España* (Vol. 2). Estab. tip. de M. Minuesa.
- HUFTON, O. (1974). *The Poor in Eighteenth-Century France 1750-1789*. Oxford: Clarendon Press.
- LERNER, G. (1986). *The Creation of Patriarchy*. Nova York: Oxford University Press.
- LIS, C.; SOLY, H. (1979). *Poverty and Capitalism in Pre-industrial Europe, 1350-1850*. Hassocks: Harvester Press.
- LLUCH, E. (1981). "La revolució industrial a la Garrotxa (1777-1822)". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. 25, núm. 2, p. 193-230
- LÓPEZ, F. (1992). *Pobreza y sociedad en Córdoba (1750-1900): de la caridad a la beneficencia pública*. Tesi doctoral.
- MAZA, E. (1999). *Pobreza y beneficencia en la España contemporánea (1808-1936)*. Barcelona: Ariel.
- NADAL, J. (1992). *Moler, tejer y fundir. Estudios de historia industrial*. Barcelona: Ariel.
- OKUNO, Y. (1999). "Entre la llana i el cotó. Una nota sobre l'extensió de la indústria del cotó als pobles de Catalunya el darrer quart del segle XVIII". *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 38, p. 47-76.
- PÉREZ DE HERRERA, C. (1598). *Amparo de pobres*. Clásicos Castellanos, Edició moderna 1975, Madrid.
- PUIG, M. (2013). "Salut i malaltia a Olot al segle XVIII". *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i comarca*, núm. 24, p. 35-165.
- PUIGVERT, J.; FIGUERAS, N. (coord.) (2018) *Balnearios, veraneo, literatura. Agua y salud en la España contemporánea*. Madrid: Marcial Pons.
- ROS, R. (2006). "Trellat i pluriactivitat al sector surer català, c. 1750-1920". *Estudis d'història agrària* (19), p. 105-141.
- SALA I BERART (1636). *Govern Politich de la Ciutat de Barcelona*. Barcelona: Casa de Sebastia y Jaume Mathevat.
- SÁNCHEZ, A. (1996). "La empresa algodонера en Catalunya antes de la aplicació del vapor, 1783-1832". COMIN, F; MARTIN P. *La empresa en la historia de España*. Madrid: Civitas, p. 155-168.
- SANTOS, A. (1993). "Pobreza y beneficencia en el Toledo ilustrado: creación de la Casa de Caridad". *Espacio Tiempo y Forma. Serie IV, Historia Moderna*.
- SAURÍ, M. (1849). *Manual histórico-topográfico estadístico y administrativo: ó sea Guía general de Barcelona*. Barcelona: Imprenta de Manuel Saurí.
- SEN, A. (1999) *Development as Freedom*. Nova Tork: Oxford University Press.
- SOLER, N. (2001). "Terrissa gironina trobada a la Casa de Cultura". *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 42.

SOUBEYROUX, J. (1982). El encuentro del pobre y la sociedad: asistencia y represión en el Madrid del siglo XVIII. *Estudios de historia social*, (20), 7-225; DÍEZ, F. (2001). *Utilidad, Deseo y virtud: la formación de la idea moderna del trabajo*. Barcelona: Península.

THANE, P. (2000). *Old Age in English History. Past Experiences, Present Issues*. Oxford: Oxford University Press.

THOMSON, J.K. (2005). Explaining the 'take off' of the Catalan cotton industry 1. *The Economic History Review*, 58(4), p. 701-735.

TRINIDAD, P. (1985). "Asistencia y previsión social en el siglo XVIII". *Servicios Sociales y Política Social*, 2, p. 30-41.

VIDAL, F; VIDAL, B. (1999). *De princesas, señoras y otras clases de mujeres*. Madrid: Ediciones UNED.

VILA, P. (2000). *Litúrgies del menjar a les terres gironines*. Girona: Diputació de Girona.

VIVES, J.L. (1532). *De subventione pauperum*. Llibre II, capítol II. Traducció disponible en Biblioteca Digital Valenciana.

WALL, R.:

(1986) Work, Welfare and the family: An Illustration of the Adaptive Family Economy. *The World We have gain. Histories of Population and Social Structure*. BONFIELD, L. i SMITH, R. (ed.) Blackwell, Oxford, p. 264-286.

(2009) "Gender-based Economic Inequalities and Women's Perceptions of Well-Being in Historical Populations". HARRIS, B., GALVEZ, L., MACHADO, H. *Gender and Well-Being in Europe. Historical and Contemporary Perspectives*. Burlington: Ashgate.

WOOLF, S. (1989). *Los pobres en la Europa moderna*. Barcelona: Crítica.

XICOLA, C. (2017). "La casa de Misericòrdia de Girona (1769-1781)". *Revista de Girona*, (303), p. 40-43.

YOUNG, A. (1787). *Viatge a Catalunya*. Tremp: Garsineu, 1993.

ZAMORA, F. de (1790). *Diario de los viajes hechos en Cataluña* (Vol. 3). Barcelona: Curial, 1973.

ZUCCA-MICHELETTO, B. (2013). "Family solidarity vs institutional relief? Interaction and complementarity between different survival strategies in 18th-century Turin". F. Ammannati (ed.). *Assistenza e solidarietà in Europa secc. XIII-XVIII. Atti della Quarantaquattresima Settimana di Studi, 22-26 aprile de 2012*, p. 521-531.

ARXIUS CONSULTATS

AGDG = Arxiu General de la Diputació de Girona

AHG = Arxiu Històric de Girona

ADG = Arxiu Diocesà de Girona

AMGi = Arxiu Municipal de Girona

